

10. НБУ.

ІР. - Ф. У111. - Спр. 97, 228. - Арк. 1172, 1173, 1174, 1175, 1176.

Компан О. С. Вказ. праця. - С. 334.

11. Про дом Строганова див.:

Введенский А. А. Торговый дом XVI - XVII вв. - Л., 1924.

Он же. Дом Строгановых в XVI - XVII вв. - М., 1962.

12. Актовая книга Стародубовского городского уряда 1693 года. - Чернигов, 1914. - С. 69. АЮЗР. - Т. XI. - С. 48 - 49.

13. Компан О. С. Вказ. праця. - С. 334.

АЮЗР. - СПб: В типографии Эдуарда Праца, 1867. - Т. V. - С. 393 - 396.

Центральний державний історичний архів України / м. Київ / - Ф. 147. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 255.

Тетяна Тимошенко

Ф. ЛИЗОГУБ – СПАДКОЄМЕЦЬ ТРАДИЦІЙ СВОГО РОДУ

В історії кожного роду є величні постаті, які невіддільні часу. Ім'я відомого українського державного і громадського діяча Ф.Лизогуба (1851-1928) завжди привертало увагу дослідників. Уже доволі чітко окреслене коло джерел і публікацій, що висвітлюють окремі сторінки його яскравої біографії.¹ Проте поза увагою науковців залишилося ще багато питань, відповіді на які додали б до історичного портрета Ф.Лизогуба нових фарб і відтінків.

Виходячи з тих міркувань, що всебічний аналіз діяльності видатних особистостей потребує різностороннього підходу до їх вивчення, автор пропонує новий ракурс висвітлення проблеми - простежити вплив родових традицій і засад родинного виховання на формування особистісних якостей людини, котра зробила вагомий внесок у розбудову Української держави (1918) і сприяла перетворенню міст Полтавської губернії в центри української культури у першому десятиріччі ХХ ст.

Давній рід Лизогубів бере початок у першій половині XVII ст. Родоначальником його був козак Переяславського полку Кіндрат Іванович Лизогуб, син котрого - Яків (р. н. невідомий - 19.08.1698) залишив помітний слід у військово-політичній історії України другої половини XVII ст. У 1667 р. він у ранзі канівського полковника брав участь у посольстві І.Брюховецького до московського царя [1, 669]. За часів гетьманства П. Дорошенка призначався генеральним осавулом і наказним гетьманом. У 1674 р. перейшов на службу до гетьмана І. Самойловича, а згодом сам став реальним претендентом на гетьманську булаву. Після невдалої спроби обійняти високу й почесну посаду, очолив Чернігівський полк, з яким відзначився при штурмі Азова у 1696 р. За свідченням джерел, був одним з ініціаторів будівництва чудової пам'ятки української архітектури - Катерининської церкви, що стала окрасою древнього Чернігова [2, 2].

Вірно служив російському царю і син Якова - Юхим (р. н. невідомий - 1704). Він, як і батько, був чернігівським полковником, брав активну участь у Кримських походах 1687 і 1689 рр. [3, 406]. За військові подвиги йому було дароване помістя у Седнівській і Городнянській сотнях. На замовлення Ю. Лизогуба біля Успенського собору Єлецького Успенського монастиря збудовано усипальницю. У 1673 р. Юхим одружився з дочкою гетьмана - Любов'ю Петрівною Дорошенко. Подружжя мало трьох синів, яким судилося стати продовжувачами вже відомого роду. І якщо один із них - Семен, нічим суттєвим не вирізнявся, то Андрій виявився заповзятливим землевласником, який скуповував козацькі землі і володів величезними стадами худоби, котру збував за кордоном [4, 50]. З огляду на мету дослідження, нас найбільше цікавить третій син - Яків, котрий належав до тієї гілки роду, нащадком якої був Федір Лизогуб.

Яків Юхимович Лизогуб (22.10.1675 - 24.01.1749) був колоритною постаттю в українській історії першої половини XVIII ст. Здобувши освіту у Києво-Могилянській академії, з 1713 по 1728 рр. був генеральним бунчужним. Складний період долі припав на 1723-1724 рр., коли його разом з полковником Д. Апостолом і генеральним осавулом В. Журахівським було ув'язнено за наказом Петра I у Петропавлівську фортецю [3, 406]. Звільнившись після смерті російського імператора, деякий час жив у Петербурзі,

здобувши у 1728 р. ранг генерального обозного. Відзначився у військових баталіях проти прибічників С. Лещинського у Польщі і штурмах Перекопа, Євпаторії, Бахчисарая під час Кримських походів 1736-1738 рр. [3, 406]. Окрім військової справи, Яків долучився і до вирішення суспільних проблем - він очолював комісію, яка склала кодекс законів «Права, за якими судиться малоросійський народ» [3, 406].

Не вдаючись до подальшого аналізу діяльності Лизогубів, відзначимо, що представники роду, які жили у XVII - першій половині XVIII ст., залишили помітний слід у вітчизняній історії, реалізуючи себе у військово-політичній сфері, зміцнювали обороноздатність країни і в різний спосіб відстоювали інститут гетьманства в Україні.

Наступні ж три покоління роду не відзначалися такою суспільною активністю, як попередники, а зосередили увагу на розбудові маєтку, скуповуючи або одержуючи в дарунок землі в Чернігові та повітах губернії. Так, за свідченням джерел, прадіду Ф. Лизогуба - Якову Івановичу (1720 - рік смерті невідомий) у 1760 р. належало: у Седневі - чотири, Боромиках - один, Лопатині і Невклі - по п'ять, Куликівці - тридцять, Займищі - два, а в хуторі Малому Щиплі - десять дворів з селянами-кріпаками [5, 101]. Справу батька продовжив син Іван (1761-1819), який розширив маєток за рахунок земель, придбаних в інших губерніях України. Свідченням того, що Лизогуби були заможними і впливовими землевласниками, є обрання Івана Лизогуба предводителем дворянства Городнянського повіту у 1805 р., а у 1816-1819 рр. він очолював дворянство Чернігівської губернії [5, 103]. Примножувалося багатство Лизогубів і вигідними шлюбами. Так, Іван Якович був одружений з дочкою смоленського шляхтича - Ганною Михайлівною Корсак, його син - з Марією Семенівною Сулимою (молодшою), а внук Іван уклав шлюб з представницею відомого аристократичного роду Дуніних-Борковських - Ганною Василівною [5, 102].

Далі перенесемо акцент на наступні покоління роду і охарактеризуємо найближчих родичів Ф. Лизогуба - батьків і рідних братів, адже саме родинні традиції мали відчутний вплив на формування особистісних якостей майбутнього голови уряду Української держави.

Батько Ф. Лизогуба - Андрій Іванович, народився 16-17.06.1804 р. Служити розпочав досить рано - з 31.08.1827 р. він обіймав посаду канцеляриста чернігівських дворянських депутатських зборів, а з 26 жовтня 1829 р. продовжив службу у канцелярії Малоросійського військового губернатора. З 31.12.1829 р. А. Лизогуб - колезький регістратор, а через три роки - губернський секретар. Наступний етап кар'єри пов'язаний з Одесою. Спочатку це була служба у канцелярії місцевого градоначальника, а з 1837 р. його у складі групи чиновників С.-Петербурга направлено в Одеську портову митницю. З 1850 по 1854 рр. він - колезький секретар [5, 117].

Як бачимо, перелік службових посад А.Лизогуба, на перший погляд, свідчить, що перед нами типовий представник дворянства, який нічим не вирізнявся з-поміж інших. Але така оцінка буде помилковою, адже духовний світ пересічного державного службовця виявився настільки багатим і різнобічним, що бути знайомим з ним, а тим більше дружити, вважали за честь багато знаних людей того часу.

Досліджені матеріали свідчать, що рідні брати А. Лизогуба - Олександр і Ілля теж вирізнялись освіченістю, художнім хистом, любили і всіляко підтримували та популяризували українську культуру. Так, молодший з них Олександр (1790-1839) був одним із зачинателів української фортепіанної музики. Як композитор і піаніст він запам'ятався авторством ноктюрнів, мазурок, варіацій на тему українських народних пісень [6, 400]. Старший з братів Ілля (1787-1867) був учасником Бородинської битви, служив ад'ютантом у генерала М. Рєпніна, що стало не останнім фактором в одруженні молодого офіцера з дочкою фельдмаршала І. Гудовича - Єлизаветою [4, 51].

Саме Іллі Івановичу у спадок дістався Седнів, але там майже постійно проживав Андрій, у якого на відміну від брата, окрім дружини Надії Дмитрівни Дуніної-Борковської, було троє дітей: Ілля, Дмитро і Федір. Важко відповісти на запитання, що стало запорукою надзвичайно близьких стосунків між обома братами - чи то смерть у досить молодому віці Олександра, чи інші чинники, але понад чверть століття у седнівській садибі Лизогубів панували мир, злагода, і невичерпна любов та взаємоповага між усіма членами великої і дружної родини.

Чарівна природа, демократизм і гостинність господарів приваблювали туди багатьох діячів культури. У 1846 і 1847 рр. Лизогуби приймали Т. Шевченка, який вважав їх не

тільки меценатами, але й побратимами у мистецтві. На нашу думку, підстави для цього були, адже брати без сторонньої допомоги розписали церкви у Седневі і Куликівці [4, 51]. До того ж вони чудово грали на різних інструментах, співали, складали думи. А.Лизогуб був одним з небагатьох, хто не залишив поета у біді, коли того віддали у солдати. Седнівський поміщик таємно допомагав Т.Шевченку грошима, передавав фарби, папір, пензлі. За такі дії його було суворо попереджено шефом жандармерії графом О. Орловим. Окрім Т. Шевченка, у Лизогубів бували: художник Л. Жемчужников, письменник Л.Глібов і багато інших цінителів та творців культури.

Долучився А.Лизогуб і до розв'язання чи не найголовнішої та найгострішої соціально-економічної проблеми Російської імперії - ліквідації кріпосництва. Він був одним із найактивніших членів Чернігівського губернського комітету з підготовки реформи 1861 р., тісно співпрацюючи з визнаними захисниками інтересів селянства Г.Галаганом і В.Тарновським [7, 19]. Згодом так же активно і по справедливості вирішував численні проблеми під час реалізації селянської реформи, перебуваючи у складі губернського у селянських справах «присутствія» [7, 37].

Родина ідилія обірвалася у середині 60-х рр. XIX ст. А.Лизогуб захворів, і вся рідня вирішила виїхати за кордон, щоб мати змогу поправити власне здоров'я. Місцем для лікування вони обрали містечко Монпельє у Франції, де були необхідні умови, щоб сини А. Лизогуба здобули належну освіту. Є всі підстави вважати, що старші з них - Ілля і Дмитро закінчили повний курс наук у місцевому коледжі, а молодший Федір отримав чудову можливість познайомитися з кращими зразками європейської освіти і культури. Принагідно відзначимо, що твердження дослідника Я. Липковича про те, що «у 1865 р. Федору Лизогубу не було й шести років» [4, 53], не відповідає дійсності, оскільки достеменно відомо, що той народився у 1851 р.

Повертаючись до думки про те, що благополуччя родини Лизогубів було порушене у середині 60-х рр., зазначимо, що саме тоді Ілля Іванович забажав повернутися з дружиною додому, відчуваючи певний душевний дискомфорт від можливості померти на чужині. До подружжя приєднався і А. Лизогуб, а його дружина і сини залишилися у Франції. Але як це часто буває, доля розпорядилась інакше - першим помер Андрій Лизогуб [3, 406]. Належить підкреслити, що у науковій літературі немає єдиного погляду про дату його смерті - одні називають 1864 р., інші - 1865 р., а тому, обмежившись констатацією трагічної події, залишимо за собою право на подальше дослідження цього факту. Додамо, що черговим випробуванням для сім'ї Лизогубів стала смерть у 1867 р. старшого з братів - Іллі, після чого троє юнаків залишилися без звичної і такої благодатної для них чоловічої опіки.

Коротко охарактеризуємо життєвий шлях братів Федора Лизогуба - Іллі і Дмитра. Про останнього у наукових колах говорити багато не потрібно, адже Дмитро (1849-1879) - відомий революціонер-народник, страчений за рішенням суду, як один із засновників народницької організації «Земля і воля», постать достатньо відома, а діяльність і життя його досить глибоко вивчені історичною наукою. Найстарший з братів - Ілля (1846-1906), здобувши університетську юридичну освіту, все життя перебував на сторожі інтересів держави, котра руками недобросовісних чиновників підписала смертний вирок рідному брату. І.Лизогуб став власником його спадщини, пройшовши в службовій ієрархії шлях від колезького реєстратора до дійсного статського радника [5, 118].

Молодшому з братів - Федору, судилось прожити найдовше і наповнене багатьма важливими подіями життя. Як уже відзначалось, народився він у 1851 р., але потребує уточнення місяць, коли це сталося. Справа в тому, що ряд довідників вказують, що молодший Лизогуб народився 6 жовтня, а відомий дослідник, автор Малоросійського родословника, В.Модзалевський вважає, що день народження майбутнього голови уряду Української держави припадає на 6 листопада. Враховуючи потребу у залученні додаткових джерел, обличимо цей факт, зауваживши, що він стане предметом уваги автора у наступних наукових розвідках.

Перенесемо акцент на інші, важливіші факти біографії Ф. Лизогуба, який після навчання у французькому коледжі, здобув агрономічну освіту і зосередив свої зусилля на зміцненні власного маєтку. За свідченням архівних матеріалів, він володів у другій половині 90-х рр. XIX ст. майже 2 тис. десятин землі, у Седневі, Городнянському повіті і декількох хуторах Лохвицького повіту Полтавської губернії [5, 119]. Заповзятливий

поміщик був господарем заводу, де вироблялись цегла і клінкерна тротуарна плитка.

Окрім зміцнення матеріального становища, зростав і авторитет Ф.Лизогуба серед дворян краю. Наслідком стало призначення його у 1881 р. помічником секретаря мирового з'їзду в Чернігові, у 1888 р. седнівського поміщика обрано предводителем городнянського повітового дворянства, а згодом - гласним місцевого земського зібрання. На зазначених посадах він перебував до 1897 р., а у наступному році був обраний гласним чернігівського земського зібрання, активно працюючи в якому, входив до складу проектної та училищної комісії.

Земську діяльність Ф.Лизогуб продовжив у сусідній Полтавській губернії, де з 1901 по 1916 рр. очолював місцеву губернську земську управу. Був ініціатором спорудження у Полтаві будинку земства в національному стилі, пам'ятника І.Котляревському, відкриття кількох музеїв, матеріально підтримуючи українське декоративно-прикладне мистецтво [8, 116].

Доречно зауважити, що цей період діяльності Ф.Лизогуба цілком заслуговує на окрему наукову розвідку, а тому обмежимося на даному етапі лише констатацією факту - завдяки ініціативам голови управи місцеве земство ефективно вирішувало не лише соціально-економічні проблеми краю, але й стало на початку ХХ ст. оберегом національних традицій Лівобережної України.

У наступні два роки Ф.Лизогуб був радником російського намісника на Кавказі, опікуючись питаннями запровадження у регіоні земського самоврядування. Перед поверненням в Україну, він очолював з 1917 р. відділ іноземних підданих Міністерства закордонних справ Росії. Поділяючи погляди октябристів, Ф.Лизогуб був досить помітною постаттю цієї партії.

Переїхавши в Україну, не загубився у суспільно-політичній колотнечі, а ставши соратником П.Скоропадського, очолив уряд Української держави (травень - листопад, 1918 р.). Намагався залучити до співпраці в уряді представників партій національно-демократичного напрямку, в тому числі Український національно-демократичний союз. Влітку 1918 р. під головуванням Ф.Лизогуба проведена велика організаційна робота по створенню постійної штатної структури військових частин та підрозділів сухопутних військ збройних сил Української держави, реформуванню військово-морського флоту, демобілізації торговельного флоту, відновленню українського козацтва та зміцненню органів державної варті.

Ф.Лизогуб залишив помітний слід і в дипломатії. У Берліні він зустрічався з державним секретарем закордонних справ Німеччини фон Гінце і обговорював проблеми кордонів, укладення мирного договору з радянською Росією, питання пов'язані з Кримом, Холмщиною, Чорноморським флотом, збройними силами України [9, 8].

З ініціативи Ф.Лизогуба були накреслені перспективи економічного співробітництва. В цілому міністерство закордонних справ уряду Ф.Лизогуба упродовж 8 місяців діяло досить активно. Україна мала 11 дипломатичних і близько 50 консульських представництв у 20 країнах, а на своїй території - 12 дипломатичних і 42 консульських представництва з 24 держав [8, 117].

Після опублікування гетьманом П.Скоропадським 14 листопада 1918 р. «Грамоти Гетьмана всієї України до всіх українських громадян і козаків України» і проголошення федеративного союзу України з майбутньою небільшовицькою Росією Ф.Лизогуб склав свої повноваження. Помер у 1928 р. у Белграді (Югославія) [8, 117].

Отже, в результаті діяльності уряду Ф.Лизогуба Українська держава досягла певних успіхів у розбудові державності, утвердженні на міжнародній арені, стабілізації економіки й фінансів.

Розглянутий матеріал дозволяє нам зробити висновок про те, що представники роду Лизогубів залишили помітний слід в історії українського суспільства. Вони були безпосередньо причетні до зміцнення обороноздатності країни і здобуття ратної слави українцями упродовж XVII-XIX ст. Окремі представники роду показали себе добрими господарями, які, окрім власного матеріального благополуччя, дбали про розвиток освіти, культури, переймалися проблемами простих людей. При цьому всі вони формували, плекаючи віками той неповторний пласт родинних традицій і культури, що в свою чергу, за незначним винятком, позитивно впливав на духовний світ представників роду, генетично передаючи їм у спадок такі людські чесноти, як порядність,

самопожертва, благочинність і, звичайно ж, високопрофесійне служіння інтересам народу і держави.

Аналізуючи життєвий шлях Ф.А.Лизогуба, можна без сумніву стверджувати, що його постать як державного і громадського діяча та мецената займає почесне місце в історії українського народу другої половини XIX - початку XX ст. і заслуговує на шире вдячність та глибоке наукове вивчення.

Джерела та література:

1. Павловский И.Ф. Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители: Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. / Издание Полтавской ученой архивной комиссии. - Полтава: Тов.-во Печатного дела (тип. бывш. Дохмана), 1914. - 110 с.; Несвіцький О.О. Полтава у дні революції та в період смуту 1917-1922 рр. - Полтава, 1995. - 236 с.; Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 - грудень 1918). - Київ, Філадельфія, 1995. - 493 с.; Хижняков В. Воспоминания земского деятеля. - Петроград, 1916. - 251 с.; Русов А. Краткая энциклопедия земского дела в его историческом развитии. - К., 1914. - 115 с.
2. Брокгауз Ф., Ефран И. Энциклопедический словарь. - Т. XVIII. - СПб., 1896. - 960 с.
3. Карнабед А. Трагедия Дмитрия Лизогуба и усадьбы Лизогубов в Чернигове // Черниговский полдень. - 1995. - №27 (10 августа). - С. 2.
4. Підкова І., Шуст Р. Довідник з історії України. - К., 2001. - 1135 с.
5. Липкович Я. Життя і смерть Дмитра Лизогуба // Наука і суспільство. - 1986. - №8. - С. 49-55.
6. Модзалевский В. Малороссийский родословник. - Т. 3. - К., 1908. - 496 с.
7. Кудрицкий А. Чернігівщина. Энциклопедичний довідник. - К., 1990. - 1006 с.
8. Дорошенко П. Очерк крепостного права в Малороссии и крепостной реформы в Черниговской губернии. - Чернигов, 1911. - 47 с.
9. Уряди у XX ст. Науково-документальне видання. - К.: Наукова думка, 2001. - 606 с.
10. Реєнт О. Павло Скоропадський // Історія України. - 2004. - № 20. - С. 5-12.

Олександр Сидорович

●

СПІЛКОВЕ БУДІВНИЦТВО СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ У ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Спілкове будівництво споживчої кооперації на початку XX століття у Російській імперії було однією із основних і нагальних проблем кооперативного руху. Швидкий ріст кооперативів натикався на недосконалість кооперативного законодавства, яке не створювало можливостей для об'єднання споживчих товариств у спілки. Останні, якщо і виникали, то скоріше були винятком у загальній картині кооперативного руху в Російській імперії. Ситуація дещо поліпшилася під час Першої світової війни, а кардинально змінилась лише після лютневої революції 1917 року, а точніше 20 березня, коли Тимчасовий уряд прийняв кооперативний закон, завдячуючи демократичності якого розпочалось активне спілкове будівництво кооперативного руху.

Серед робіт, де увага приділялася спілковим об'єднанням в кооперації Лівобережжя, слід відмітити перш за все монографії В.М. Половця¹ та І.А. Фаренія.²

Таким чином, завданням даної роботи є дослідження спілкового будівництва споживчої кооперації в Чернігівській губернії під час Першої світової війни.

Спробу об'єднати закупки споживчих товариств у межах свого повіту ще до початку війни здійснило Сосницьке земство, але вона виявилася невдалою.³ Про прискорення розробки і запровадження нового кооперативного законодавства у міністерстві фінансів клопоталася Чернігівська губернська земська управа, адже в проєкті нового закону передбачалося спрощення у процедурі при затвердженні споживчих об'єднань. У цьому клопотанні зазначалось, що «питання про спілки стоїть у колишньому положенні. Кожне клопотання розглядається у надзвичайному порядку через раду міністрів. І, не зустрічаючи нормальних правових умов, спілкове будівництво шукає обхідних шляхів. Спілки виникають під виглядом комерційних організацій або товариств на вірі або ж